

Leonardas Rinkevičius

Rizikos bei dvigubos rizikos visuomenės teorija ir jos taikymas sociologinei Lietuvos visuomenės raidos diagnostikai

Santrauka

Straipsnio tikslas – išnagrinėti rizikos visuomenės teorijos (Beck 1992) teiginius apie šiuolaikinės visuomenės raidos ypatumus bei skirtumus lyginant su „paprastosios modernybės“ (simple modernity) raidos etapu ir iširti šios teorijos tinkamumą posovietinių visuomenių raidos sociologinei diagnostikai. Siekiant šio tikslo, straipsnyje taip pat gvildenama glaudžiai susijusi refleksyvos modernizacijos teorija (Beck, Giddens, Lash 1994). Šių teorijų perspektyvoje analizuojami šiandieninės Lietuvos visuomenės raidos bruožai. Nagrinėjami empiriniai atvejai bei jų sociologinė interpretacija patvirtina rizikos visuomenės teorijos teiginių pagrįstumą Lietuvoje vykstančių procesų atžvilgiu, tačiau kartu atskleidžia poreikį šią teoriją plėtoti. Viena iš svarbiausių tokios plėtotės sričių - didžiosios politikos bei subpolitikos struktūrinė įtaka visuomenės požiūriams, ekologinių bei kitokių grėsmių suvokimui ir atitinkamai elgsenai, priklausančiai nuo visuomenės į(si)bauginimo. Tarpusavyje persipynęs abejojimas tiek gerovės teisėto paskirstymo visuomenėje, tiek ir ekologinių grėsmių išvengimo institucine gėba leidžia apibūdinti Lietuvos, kaip ir daugelio kitų šalių, visuomenę dabartiniu raidos laikotarpiu kaip dvigubos rizikos visuomenę. Tokioje visuomenėje branduolinio, ekologinio bei kitokio pobūdžio nesaugumo ir neapibrėžtumo pojūtis bei suvokimas persipina su dvejonėmis bei mažtančiomis iliuzijomis dėl svarbiausių modernios visuomenės institucijų – rinkos, mokslo ir technologijos, valstybės demokratinė institucijų - gebėjimo spręsti kylančias naujo pobūdžio problemas.

Raktažodžiai: rizikos visuomenė, refleksyvioji modernizacija, dvigubos rizikos visuomenė.

Rizikos visuomenės ir refleksyvosios modernizacijos teorija

Aplinkosaugos sociologijos teorijų spektre – ir apskritai praėjusio dešimtmečio sociologijos teorijoje – didelio dėmesio susilaukė Ulricho Becko (1992) *rizikos visuomenės* (angl. *risk-society*) teorija. Glaudžiai susiję su šia teorija bendri žymių teoretikų darbai (Beck, Giddens, Lash, 1994) plėtojant *refleksyvosios modernizacijos* (angl. *reflexive modernization*) sąvoką.

“Paprastosios” modernizacijos teorijoms - nuo Habermaso iki Marxo ir iki Parsonso sociologijos - būdingas tam tikras ”utopinis evoliucionizmas”, nepaisant to, ar jo variklis būtų komunikacinis racionalizmas, ar gamybos priemonių raida, ar struktūrinė diferenciacija bei funkcinė integracija” (Lash ir Wynne 1992).

Tuo tarpu vokiečių sociologas Ulrichas Beckas (1992)¹ išvelgia kitą tokios raidos dimensiją, ypač atsispindinčią vaidmenyje, priskiriamame mokslui ir žinojimui. Kaip svarbiausias, iki šiol nepatirtas, mokslo ir pramonės raidos pasekmes, Beckas pabrėžia riziką ir pavojus, kurie nebetelpa laiko ir lokalizuotos erdvės rėmuose, jie perteikiami ateities kartoms, jie kerta socialinių klasių ribas ir valstybių sienas. Nebėra vieno ”kaltininko”, kuriam būtų galima skirti kaltę už rizikos visuomenėje tarpstančius pavojus. Darosi problemiška kompensuoti nuostolius tiems, kurių gyvastį paliečia šie pavojai; kvestionuojamas modernios visuomenės institucijų gebėjimas apibrėžti ir kontroliuoti kylančias grėsmes.

Nežiūrint šių išvadų, kuriose anaip tol nebelineka utopiško požiūrio į racionalizmą, Beckas nepuola į pesimizmą, kaip tai darė (nors ir dėl kitų priežasčių) Weberis, Foucault ar Adorno. Jis mano, kad galima susidoroti su tokiomis modernybės pasekmėmis, tačiau ne jos atsisakant, o *radikalizuojant racionalizmą*. Anot Becko, kad atgytų visuomenės vystymasis, modernizacija turi būti *reflektivi*, t.y. taptų savo pačios svarstymų tema.

„Vieną istorinio galvojimo ir veiklos tipą reliatyvizuoja ir keičia kitas. Industrinės ar klasinės visuomenės koncepcijos plačiaja Marxo ir Weberio teiginių prasme išsirutuliojo iš klausimo, kaip paskirstyti visuomeniškai sukurtas gėrybes - nors ir ne po lygiai, bet vis tik teisėtu (legitimi) būdu. Tai susyja su nauja *rizikos visuomenės paradigma*, kuri grindžiama panašia, tačiau kartu ir skirtinga problema. Kaip užkirsti kelią <...> rizikai ir pavojams, kurie buvo sistemiškai sukurti plėtojantis modernizacijai?“ (Beck 1992; 19)

Esminė perėjimo į rizikos visuomenę tendencija, anot Becko, yra ta, kad sociumo sukurtų gėrybių, gerovės (angl. *goods*) pa(si)daliniama, paskirstymą visuomenėje – kaip svarbiausią, centrinę visuomenės problemą “paprastos modernybės” raidos etape - keičia kita, visas sritis persmelkianti, problema. Ją galima įvardinti kaip grėsmių, pavojų, neapibrėžtumų – t.y. blogybių (angl. *bads*) - pas(is)kirstymo visuomenėje problemą. Pasak Becko, skurdas yra hierarchiškas, o smogas - demokratiškas.

Rizikos visuomenėje esantys *visuotiniai* pavojai (pvz. branduolinės katastrofos grėsmė), su kuriais susijęs kiekvienas žmogus, iš esmės skiriasi nuo tų *asmeninių* pavojų, kuriuos istoriškai patyrė pavieniai žmonės ar grupės. Weberio racionalizacijos koncepcija jau nebeaprėpia pastarojo laikotarpio modernybės realijų, kuomet augant techninių variantų įvairovei auga ir jų nesuskaičiuojamų galimų padarinių įvairovė. Anot Becko, tai rodo, kad griūva rizikos skaičiavimas, iki šiol vyravęs moksle ir teisinėse institucijose, nors jau ir anksčiau buvo pripažįstama, jog toks racionalumas ribotas (jį paprastai apibūdina *bounded rationality* sąvoka).

Rizikos visuomenėje kinta pačios fundamentaliausios kategorijos - erdvės ir laiko, darbo ir laisvalaikio, fabriko ir nacionalinės valstybės, ir netgi tarpžemyninių ribų, kuriomis iki šiol buvo operuojama mąstant apie tikrovę ir veikiant. Kitaip tariant, nežinomos ir neplanuotos pasekmės tampa dominuojančia istorijos ir visuomenės jėga. Tokią argumentaciją Beckas skirsto į penkias tezes:

- Rizika (pvz., radiacijos) ir nepataisoma, negrįžtama žala dažnai ilgą laiką išlieka nematoma, tik numanoma ir grindžiama sąryšių interpretacijomis. Turimų mokslinių žinių apimtyje rizikos pajautą ir atitinkamą visuomenės nerimą, susirūpinimą galima didinti, dramatuoti arba priešingai - minimizuoti, menkinti. Rizika tokioje visuomenėje atvira interpretacijai bei socialiniam konstravimui. Todėl žiniasklaidos, mokslo ir teisės profesijų atstovai bei institucijos, kurios visuomenėje ‘funkciškai atsakingos’ už rizikos įvardinimą, sureikšminimą bei sumenkinimą, įgyja svarbiausias socialinės bei politinės galios pozicijas.
- Rizikos visuomenė yra globali (pasaulinė) rizikos visuomenė. Modernizacijos pavojai ilgainiui atsigręžia ir prieš tuos, kurie ją kuria ar iš jos lobsta, t.y. šie pavojai veikia kaip bumerangas, nepripažįstantis socialinių klasių, valstybių sienų ir kontinentų. Tai pavojai ne tik žmogaus sveikatai, bet ir legitimumui (teisėtumui), nuosavybei ir pelnui. Rizika sukuria tarptautinę nelygybę tarp Trečiojo pasaulio ir pramoninių valstybių, taip pat ir tarp pastarųjų.
- Rizikos situacijose paprastai yra ne tik pralaimėjusieji, bet ir laimėtojai. Todėl modernizacijos pavojai laimėtojo akimis yra didžiulis verslas, nes jo paklausa praktiškai neribota. Civilizacijos rizika yra neišsemiamas paklausos aruodas.
- Galima būti gerovės savininku, tačiau su rizika galima tik būti susijusiam. Grubiai tariant, iš klasės ir socialinės stratifikacijos pozicijų, - būtis apsprendžia sąmonę. Tuo tarpu žvelgiant iš rizikos pozicijų, sąmonė apsprendžia būtį. Žinojimas įgyja kitokią politinę svarbą.

- Socialiai pripažinta rizika, pavyzdžiui, išskylanti diskusijose dėl miškų naikinimo, turi politinio užtaiso potencialą. Staiga visuomenė politiškai išplečia savo galias „skverbtis“ į privačios įmonės vadybą - į gamybos planavimą ir techninę įrangą. Svarbiausia, kad atskleidžiant riziką diskutuojama ne tik apie pavojus gamtai ar žmogaus sveikatai, bet ir nenumatytų poveikių socialines, ekonomines bei politines pasekmes, tokias kaip rinkų praradimas, kapitalo nuvertėjimas, biurokratiniai įmonės

sprendinių patikrinimai ir t.t. Rizikos visuomenėje atsiranda politinis ekologinių katastrofų potencialas. Siekimas jų išvengti arba jas valdyti dažnai gali rodyti ir galios bei valdžios reorganizavimą.

Kalbėdamas apie pastarąjį aspektą, Beckas akcentuoja vadinamosios „subpolitikos“ atsiradimą, t.y. visuomeniškai svarbūs politiniai-ekologiniai sprendimai priimami ne tradicinių partijų ir parlamentinės demokratijos instituciniuose rėmuose, bet mokslinių tyrimų laboratorijose, instituteuose ir t.t.

1 lentelė

Industrinės ir rizikos visuomenės palyginimas²

Visuomenės tipas Esminiai bruožai	Industrinė visuomenė	Rizikos visuomenė
Pagrindinis socialinio rūpesčio aspektas visuomenėje	Legitimus socialiai sukurtos gerovės paskirstymas, pasidalijimas	Rizikos, pavojų socialinis pasiskirstymas
Sąmoningumas, žinojimas	Empirinis (paremtas žiniomis, patirtimi)	Teorinis, mokslinis
Visuomenės vystymosi tikslas	Nepritekliaus panaikinimas	Rizikos panaikinimas
Etosas	Lygybė	Saugumas
Socialinio vieningumo pamatas	Poreikiai „Aš esu alkanas“	Nerimas „Aš bijau“
Visuomenės struktūra	Socialinės klasės	Individualizacija

Procesas, atvedęs modernią industrinę visuomenę į būklę, kurią Beckas, taip pat ir jo kolegos – sociologijos teoretikai Giddensas, Lashas (1994) vadina reflektviu modernumu(-ybe)³ - apibūdinamas tuo, kad ekologinė grėsmė ir rizika intensyvėja bei globalėja. Nė viena socialinė klasė ar geografinis regionas nebegali išvengti galimos katastrofos padarinių, o pagrindinės ligšiolinės „paprastos“ modernybės institucijos – valdžios, ūkio, mokslo, pilietinės visuomenės - nebesugeba įveikti ir kontroliuoti iškilusių pavojų ir rizikos. Reflektyvumas, anot Becko, susijęs su jau tapusiu savaimingu, imanentiniu (vidiniu) modernios visuomenės savęs įbauginimu dėl ekologinės krizės. Čia ypač „kaltas“ mokslas bei technika, kuriais žmonės nebe taip pasikliauja kaip anksčiau, mokslo ir technikos pažanga nebėra tokia iliuziška (mistiška).

Kalbėdamas apie tradicijos pabaigą, Beckas teigia, kad XIX a. buvo demistifikuotos luomų ir religijos institucijų teikiamos privilegijos.

Panašiai šiandien tas pat vyksta su klasikinės industrinės visuomenės mokslo ir technologijos suvokimu, taip pat su darbo, laisvalaikio, šeimos interpretavimu. Modernizaciją industrinės visuomenės kelio *viduje* keičia šios visuomenės *principų* modernizacija. Esminė takoskyra veda tarp *tradicijos* modernizacijos ir pačios *industrinės visuomenės* modernizacijos. Dar nežinia, anot Becko, kurios pramoninės visuomenės institucinės kolonos grius, tačiau yra rimtų priežasčių manyti, kad tai bus net ir pačios fundamentaliausios, pavyzdžiui, funkcinė diferenciacija ir su fabriku susieta masinė gamyba (Beck 1992).

Anthony Giddens (1991, 1994) taip pat analizuoja reflektviąją modernizaciją, traktuodamas ją kaip visuomenės raidos periodą, pasižymintį globalizacija bei tradicijos pabaiga. Pasak šio autoriaus, ekspertinis rizikos ir pavojų vertinimas pats savaime darosi rizikingas: nuolatiniai naujos informacijos ir žinojimo srautai skatina naują refleksiją

ankstesnės mokslinės refleksijos atžvilgiu, ir nebeįmanomos bent kiek pastovesnės, ilgiau galiojančios išvados. Tai skatina vis didesnę visuomenės susirūpinimą ir nepasitikėjimą. Ši nerimą ypač gilina globalinių pavojų patirtis bei nuojauta. Nuolat nyksta žmonių optimizmas ir tikėjimas mokslingumo linijiniu augimu, gebėjimu prognozuoti ir kontroliuoti riziką bei pavojus. Toks reflektyvumas nužymi silpnėjantį tikėjimą idėja (kilusia Švietimo amžiuje), kad socialinė ir gamtinė aplinka bus nepaliaujamai racionalizuojama, tobulinama. Kaip teigia olandų sociologas, vienas iš ekologinės modernizacijos teorijos kūrėjų Arthuras Molas (1995; 17) "Per iliuzijų mokslo atžvilgiu praradimą reflektuojama pati refleksijos prigimtis". Tai iš esmės griaua racionalistinių priešastingumą ir tikrumą, *institucionalizuojasi abejojimas*.

Ir Beckas, ir Giddensas sutaria, kad ekologinė krizė vaidina ypač svarbų vaidmenį reflektyvios modernizacijos kilimo etape, kadangi ekologinių pasekmių išoriškumas ekonominių institucijų atžvilgiu tampa vis absurdiškesnis, tačiau šių pasekmių internalizacija (įsisavinimas) ekonomikoje siekiant jas valdyti - nepaprastai kompleksiškas, sudėtingas.

Rizikos visuomenės teorinė interpretacija Lietuvos visuomenės raidos kontekste

Globalėjančios ekologinės rizikos ir branduolinio susinaikinimo grėsmės pajauta neaplenkia ir Lietuvos visuomenės. Analizuojant rizikos visuomenės ir reflektyvios modernizacijos teoriją Lietuvos visuomenės raidos kontekste, galima pateikti tokia interpretaciją. Rizikos samprata ir pajauta visuomenėje susijusi su dvejopais šaltiniais. Pirma, ji susijusi su Lietuvos nacionalinės valstybės teritorijoje lokalizuotais rizikos šaltiniais - Lietuvos ūkio ir atskirų objektų (Ignalinos AE, Būtingės terminalo ir kt.) raidos keliamais pavojais. Antra, ji susijusi su globaliomis grėsmėmis bei jų interpretacijomis, įtakojančiomis Lietuvos visuomenės nuostatas bei kylančiomis iš kitų šalių bei žemynų (pvz.,

globalaus atšilimo, ozono sluoksnio retėjimo, naujo tipo tarptautinio terorizmo apraiškų, globalių karinių konfliktų numanomos galimybės ir pan.). Černobylio katastrofos poveikis Lietuvos visuomenei turbūt ryškiausiai iliustruoja svarbiausių rizikos visuomenės tezių tinkamumą Lietuvos visuomenei apibūdinti. Jis atspindi keletą rizikos visuomenei būdingų bruožų:

- ekologinių bei kitokių grėsmių neapibrėžtumą;
- rizikos visuotinumą nepaisant nacionalinių valstybių sienų ir socialinių sluoksnių;
- rizikos ir grėsmių svarbos iškilimą socialinių prioritetų skalėje lyginant su gėrybių kūrimo ir paskirstymo visuomenėje svarba;
- modernių mokslo, technologijos bei valdžios institucijų nepajėgumą užkirsti kelią tokiems pavojams.

Kitas svarbus aspektas, atspindintis rizikos visuomenės teorijos teiginių pagrįstumą diagnozuojant Lietuvos visuomenės raidą: ekologinių problemų sprendimo pastangos ir būdai brandina savyje naujų, nenumatytų problemų galimybę. Šios galimybės suvokimas, abejojant dėl modernių institucijų gebėjimo spręsti jau žinomas problemas, kelia dar didesnes abejones, ar bus adekvačiai prognozuojamos ir spendžiamos naujos. Ignalinos atominės elektrinės, pasenusių pesticidų tvarkymo arba naftos terminalo Baltijos pakrantėje raida ryškiai atskleidžia šių rizikos visuomenės teorijos teiginių reikšmę. Šie bei kiti Lietuvoje vykstančių permainų pavyzdžiai patvirtina ir Becko tezę, jog ekologiniai pavojai paliečia įvairias socialines klases, taip pat jie kerta nacionalinių valstybių sienas. Būtingės naftos terminalas daliai Latvijos, taip pat ir Lietuvos, žmonių būtent ir simbolizuoja neapibrėžtus pavojus, būdingus rizikos visuomenei. Rizikos visuomenės teorijos perspektyvoje svarbiausia būtų pažymėti, kad prieštaringa statyba Būtingėje ir vėliau įvykusios avarijos gilina, institucionalizuoja visuomenėje nerimą bei nepasitikėjimą, abejojimą modernaus mokslo ir technikos gebėjimu ekspertiniais metodais bei prevencinėmis priemonėmis užtikrinti

visišką saugumą. 1998-ųjų rudenį aptiktas vokiečių statybininkų darbo brokas suvirinant Būtingės terminalo vamzdžius ar 2001-aisi vykusios avarijos atveju atskleistos technologinės spragos tik dar kartą objektyvizuoja šių nujaučiamų pavojų egzistavimą.

Šis atvejis taip pat patvirtina, kad pavojų sureikšminimas arba sumenkinimas priklauso nuo tam tikrų profesijų bei asmenų interpretacinių gebėjimų bei interesų, o riziką patiria taip pat ir tie, kurie priima sprendimus. Ekologinių pavojų vis rečiau galima atsikratyti, pavyzdžiui, išvežant branduolinių jėgainių atliekas į trečias šalis arba lokalizuojant pavojingus objektus (kaip naftos terminalas) vietovėse, kuriose gyvena mažiausiai socialiai apginti žmonės. Apskritai galima tvirtinti, kad ekologinių pavojų ir grėsmių pa(si)skirstymo požiūriu, Lietuvos visuomenei tinka rizikos visuomenės teorinis modelis.

Kita vertus, Būtingės arba Ignalinos pavojų suvokimas Lietuvos visuomenėje, taip pat kitose kaimyninėse bei tolimesnėse, ypač Europos Sąjungos, šalyse labai priklauso ne tik nuo objektyvios situacijos bei ją interpretuojančių mokslininkų, teisininkų, žurnalistų ir kitų specialistų bei institucijų. Rizikos supratimą bei visuomenės elgseną struktūriškai įtakoja ne tik Lietuvos vidiniai procesai ar kaimynų nuogastavimai. Ryški taip pat ir globalizacijos įtaka, geopolitiniai ir geoekonominiai pasikeitimai pasaulyje. Apie tai liudija, pavyzdžiui, Europos Sąjungos pareigūnų ultimatyvūs reikalavimai, kad Ignalinos AE uždarymas - būtina Lietuvos priėmimo į ES sąlyga. Apie Ignalinos ekologinį pavojingumą pirma nutaria ES politikai (žvelgdami per tam tikrų ekonominių, politinių ir kt. interesų prizmę). Tik vėliau pasitelkiami mokslininkai, iš kurių tikimasi "objektyvaus", tačiau vienoms ar kitoms politinėms ar ekonominėms jėgoms priimtino vertinimo ir argumentacijos, pabrėžiančios konkrečių ūkio objektų ekologinę grėsmę arba saugumą. Tokiu būdu ne tik mokslo bei kitos įstaigos, kurias Beckas priskiria subpolitikos lygmeniui, bet ir valdžios (valstybinės bei tarpvalstybinės) institucijos

sprendžia ir skleidžia visuomenėje vienokią ar kitokią nuomonę, pavyzdžiui, apie Ignalinos AE (ne)pavojingumą.

Ši empirika patvirtina Becko teorijos teiginių pagrįstumą Lietuvoje vykstančių procesų atžvilgiu, tačiau kartu atskleidžia poreikį šią teoriją plėtoti. Viena iš svarbiausių tokios plėtotės sričių - nagrinėti didžiosios politikos bei subpolitikos tarpusavio sąveiką globalizacijos kontekste bei jos įtaką visuomenės požiūriams, ekologinių grėsmių suvokimui ir galimai elgsenai, priklausančiai nuo visuomenės į(si)bauginimo. Atsižvelgiant į minėtus atvejus ir argumentus, rizikos visuomenės teoriją būtų prasminga plėtoti socialinio konstruktyvizmo kryptimi aplinkosaugos sociologijoje (Yearley 1996). Pastaroji pabrėžia, kad norint diagnozuoti bei interpretuoti ekologinių požiūrių, įsitikinimų ir vertybių būklę visuomenėje bei veikėjų elgesį, reikia atidžiai nagrinėti įvairių socialinių grupių interesus ir veiksmus, atitinkamai skatinančius arba slopinančius - socialiai konstruojančius - ekologinio ar kitu pagrindu kylancio nerimo augimą bei su tuo susijusius socialinius bei institucinius pokyčius.

Atsižvelgiant į įvairius Lietuvoje vykstančių procesų empirinius epizodus, ypač Ignalinos AE ir naftos terminalo statybos atvejus, galima teigti, kad socialinis ekologinės rizikos konstravimas turėtų būti analizuojamas tarptautiniame kontekste, išorinių įtakų lauke, kurį iš dalies formuoja kitų valstybių, grupių ir veikėjų politiniai bei ekonominiai interesai. Įvairių šalių mokslo institucijų, tarptautinių organizacijų, joms atstovaujančių ekspertų, kurie teikia pagalbą pereinamojo laikotarpio šalims, ir kitų veikėjų požiūriai bei veiksmai turėtų būti analizuojami sąsajoje ne tik su objektyvia atskirų įmonių ekologine situacija, bet ieškant galimo jų ryšio su įvairių valstybių, koalicijų, ekonominių grupuočių interesais bei planais. Tokia teorinė plėtotė leistų rizikos visuomenės teoriją taikyti, pvz., nagrinėjant ne tik konkrečios šalies vidaus subpolitiką, lemiančią žmonių ekologinę sąmonę, bet ir "subgeopolitiką", išeinančią už atskiros nacionalinės valstybės ribų, tačiau irgi

įtakojančią jos visuomenės ekologinę sąmonę bei susijusius socialinės ir institucinės kaitos procesus.

Kita sritis, kur rizikos visuomenės teoriją reikėtų plėtoti - besivystančių bei pereinančių į rinkos ekonomiką šalių socialinių, ekonominių ir politinių realių įtaka ekologinės rizikos suvokimui, pasitikėjimui mokslo, rinkos ir valstybinės demokratijos institucijomis. Įvairios šalys, tarp jų ir Lietuva, dar nėra praėję to raidos etapo, kuomet, anot Becko, pasiekiamas tam tikras pakankamas gėrybių teisėto paskirstymo lygmuo. Kitaip tariant, šios šalys dar nėra praėjusios etapo, kurį galima apibūdinti kaip rinkos ekonomikos ir demokratijos institucionalizaciją modernioje visuomenėje (tiek struktūriniu, tiek vertybiniu požiūriu). Išvystytos pramonės šalys, pvz., Vokietija, visuotinės gerovės ir teisėto gėrybių paskirstymo etapą praėjo maždaug 8-ame dešimtmetyje (Beck 1992). Nors dar negalima teigti apie šio etapo pabaigą, tačiau pirmaujančiose Vakarų valstybėse teisėto gėrybių paskirstymo klausimas tapo gerokai mažiau socialiai reikšmingu lyginant su blogybių (anot Becko, "bads", pvz., ekologinių grėsmių) socialiniu reikšmingumu. Tuo tarpu daugeliui besivystančių šalių, taip pat Rytų Europos šalims, visuomeniškai sukurtų gėrybių teisėto paskirstymo problema išlieka labai aktuali, ne mažiau aktuali už ekologinės ar kitokios numanomos rizikos problemas.

Nuo Rytų Europos šalių reintegracijos į pasaulio bendriją pradžios, gerovės paskirstymo ir naujų socialinių sutrikimų bei įtampos laukų mažinimo poreikis tapo dar aktualesnis nei vėlyvuosiu sovietmečiu, kuomet kiekvienas asmuo jautėsi saugus dėl žmogaus išgyvenimui minimaliai reikalingų materialinių reikmių patenkinimo. Čia dar galima pridėti mažų tautų, tokių kaip lietuvių, socialinę dinamiką naujame geopolitiniame ir geoekonominiame kontekste, kuris nulemia naujas potencialias grėsmes, kertančias valstybių sienas ir socialinių klasių ribas.

Išvados

Abejojimas tiek socialinės-ekonominės gerovės teisėto paskirstymo, tiek ir ekologinių grėsmių išvengimo institucine geba leidžia apibūdinti Lietuvos, taip pat daugelio kitų šalių, visuomenę dabartiniu raidos laikotarpiu kaip *dvigubos rizikos visuomenę* (žr. taip pat Rinkevičius 2000a, 2000b). Joje ekologinio nesaugumo bei branduolinio susinaikinimo grėsmės suvokimas susipina su dvejonėmis arba mažtančiomis iliuzijomis dėl rinkos ekonomikos ir valstybės demokratinų institucijų brandos ir gebėjimo spręsti kylančias problemas.

Lietuvos visuomenė patiria ne tik ekologines grėsmes, kurių kontrolės institucine geba nepasitikima tiek vietiniu, lokaliu, tiek pasauliniu, globaliu lygiu, bet ir politines, socialines bei ekonomines grėsmes, kurios neretai yra nepavaldžios iš totalitarinės sistemos besivaduojančios visuomenės institucijų kontrolei. Tokiame kontekste rizikos visuomenės samprata įgyja keletą skirtingų bruožų nei išvystytose industrinėse visuomenėse. Dėl realių sunkumų patirties pereinant į rinkos institucinę sąrangą (bankų žlugimas, indėlių nuvertėjimas, korupcija, organizuotas nusikalstamumas, šešėlinė privatizacija, kontrabanda ir kt.) visuomenėje mažta pasitikėjimas liberalios rinkos institucijomis. Panašiai, patiriant tiesioginį ultimatyvų spaudimą dėl Ignalinos AE priešlaikinio uždarymo arba nekvestionuojamo stojimo į NATO, Lietuvos visuomenėje pastebimos augančios dvejonės dėl to, ar pakankamai demokratiškai priimami sprendimai valstybės ir visuomenės raidos klausimais, reikalaujančiais naujo tipo refleksijos. Reflektuojamas ne tik visuomenės gebėjimas susidoroti su globalėjančiais ekologiniais pavojais bei branduolinėmis grėsmėmis, bet ir gebėjimas pertvarkyti pamatines modernios visuomenės – demokratinės valstybinės valdžios ir rinkos ekonomikos - institucijas, kurios užtikrintų gerovės augimą ir teisėtą paskirstymą. Tokioje visuomenėje ima stigti absoliutaus pasitikėjimo

ne tik esportinėmis mokslo ir technikos institucijomis (kas būdinga rizikos visuomenei), bet ir pamatinėmis rinkos bei demokratinės visuomenės valdymo institucijomis. Pastarąjį bruožą priskirtume esminiams „dvigubos rizikos“ teorinės ir empirinės analizės aspektams.

Šiomis sąlygomis visuomenės pokyčius reikėtų analizuoti bei interpretuoti *integraliai* – gvildenant sąsajoje abiejų tipų problematiką - visuomeninio gerovės kūrimo bei pasidalinimo ir ekologinių „blogybių“ padalinimo. Toks požiūris tiek teoriškai, tiek metodologiškai skiriasi nuo teorinių prieigų, kur ekologinės, branduolinės bei kitokios globalėjančios rizikos problemos tampa centrine visuomenės problema tik po to, kai santykinai išsprendžiamos materialinės gerovės ir socialinio saugumo bei

stabilumo problemos. Pastarasis „linijinis“ požiūris, matyt, kylantis iš Maslowo (1954) vertybių hierarchijos teorinės paradigmos, nusakomas ir Ulricho Becko rizikos visuomenės teorijoje („bads“ rūpinamasi iš esmės tik po to, kai pasirūpinama „goods“ problema), ir Ronaldo Ingleharto (1977; 1990) teorijoje apie visuomenės vertybinių orientacijų pokyčius pereinant nuo medžiaginių prie postmaterialių vertybių. Priešingas - integralus - požiūris į abiejų tipų problemų svarbą ir vienalaikę, susijusią, kompleksišką raišką ir formuoja „dvigubos rizikos visuomenės“ sociologinės teorijos pamatus. Tuo pat metu jis tampa svarbia metodologine nuostata – tarsi „analitiniu prožektorium“ – apšviečiančiu tolesnių teorinių ir empirinių „dvigubos rizikos“ visuomenės tyrimų erdvę.

Išnašos

¹ 1992 m. buvo išleistas angliškąs Becko knygos *Rizikos visuomenė: naujo modernumo link* (*Risk society: Towards a new modernity*) vertimas, tuo tarpu vokiškąs originalas „Risikogesellschaft“ pasirodė 1986-aisiais.

² Dėkoju kolegei, KTU sociologijos doktorantei, Aistei Balžekienei už pasiūlytą Becko teorijos apibendrinimą tokio pobūdžio lentelėje.

³ Angl. *reflexive modernity*.

Literatūra

1. Beck U. 1992. *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
2. Beck U., Giddens A. and Lash S. 1994. *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
3. Giddens A. 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
4. Giddens A. 1994. „Living in a Post-Traditional Society“ // Beck U., Giddens A. and Lash S. *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
5. Inglehart R. 1977. *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
6. Inglehart, R. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
7. Lash S. and Wynne B. 1992. „Introduction“ // English edition of U. Beck *Risk Society. Towards a New Mo-*

ernity. London: Sage.

8. Maslow, A. H. 1954. *Environmental vanguard for a new society*. Albany, NY: State University of New York Press.

9. Mol A. P. J. 1995. *The Refinement of Production. Ecological Modernization Theory and the Chemical Industry*. Utrecht: Van Arkel.

10. Rinkevicius L. 2000a. „Ideology of Ecological Modernization in ‘Double-Risk’ Societies. A Case Study of Lithuanian Environmental Policy“ // Spaargaren, G., Mol, A.P.J. and Buttel F. (eds.) *Environment and Global Modernity*. London: Sage.

11. Rinkevicius L. (2000b) „Public Risk Perceptions in a ‘Double-Risk’ Society: The Case of the Ignalina Nuclear Power Plant in Lithuania“ // *Innovation. The European Journal of Social Sciences*, Volume 13, Number 3, September.

12. Yearley S. 1996. *Sociology, Environmentalism, Globalization*. London: Sage.

Summary

This paper aims at diagnosing the current state and change of Lithuanian society from the perspective of a theory of risk-society (Beck, 1992) and reflexive modernization (Beck, Giddens, Lash, 1994). Paper illuminates a 'double-risk' character of Lithuanian society arguing that contemporary transitional and developing societies, e.g. Lithuanian, are turning into 'risk-societies' not after the urgent issues of social distribution of 'goods' are resolved, as the risk-society theory would suggest in the case of Western affluent societies. By contrast, a 'double-risk' society is characterised by mutual acuteness and inter-twined importance of both kinds of societal issues: creation and distribution of social welfare ('goods') as well as reduction and social distribution of risks ('bads'). A double-risk society, similarly as a risk society is characterized by decreasing unquestionable faith in the modern institutions of

science and technology, whereas a double risk-society is characterized by the painful and complex processes of transition from state-socialism that leads to disillusionment in other institutional pillars of modern society, namely the market economy and democratic governance. At the same time, a double-risk society encompasses and reflects most of the features pertaining to the risk-society – depleting social and geographical boundaries *vis-á-vis* societal exposure to the variety of risks (environmental, nuclear); increasing importance of sub-politics with its characteristic aspects -vested interests and manipulative capacity of certain professions to shape social perceptions of risk; and decreased societal faith in the capacity of modern institutions of science and technology to cope with the globalizing risks.

Įteikta 2002 11 20

Pateikta spaudai 2002 11 22

Leonardas Rinkevičius
Kauno Technologijos universitetas,
Sociologijos katedra
K.Donelaičio 20, Kaunas